

Hubert Mazur

(Pedagogical University of Krakow, Poland)
<https://orcid.org/0000-0002-5578-9251>
 E-mail: hubmich.mazur@wp.pl

Archiwistyka, archiwa i archiwalia w wybranych współczesnych podręcznikach do nauczania historii

Archival Science, Archives and Archival Records in Selected History Textbooks

ABSTRACT

The article aims to determine whether content related to archives, archival records and archival science appears in history textbooks. The author was analysing the textbooks for primary, lower-secondary and secondary schools included in the list of the Ministry of Education of 2012. Archives appear occasionally in the narrative part of history textbooks. They are relatively common in publications addressed to primary schools. Nine out of eleven analysed textbooks for primary schools included such information. Archives and archival content are found almost exclusively in the textbooks for four-grade classes in the chapters about history as a science and historical source and relics. There, archives are presented as institutions collecting and storing historical sources. The functions of

PUBLICATION INFO					
				e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	
THE AUTHOR'S ADDRESS: Hubert Mazur, the Institute of History&Archival Studies of the Pedagogical University of Krakow, 2 Podchorążych Street, Kraków 30-084, Poland					
SOURCE OF FUNDING: Financed from the author's own funds					
SUBMITTED: 2020.10.12	ACCEPTED: 2021.02.08	PUBLISHED ONLINE: 2021.12.28			
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh			EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl		
					

arranging records and enabling access to them were few and far between. It is striking that all textbooks emphasize the role of museums, open-air museums, archeological excavations and oral history for historical research. If archives appear in history textbooks, they are presented rather in the background. The authors of several textbooks took care to provide information on ancillary historical disciplines, always excluding archival science. In nine analysed textbooks for lower-secondary schools, archives are completely absent. When discussing historical sources, textbooks for the first grades emphasize the role of archeology and museum relics. Authors omitted archival science during describing the ancillary historical disciplines. Only one textbook for secondary schools included information about archives and highlighted their role in historical research.

Key words: archive, archival materials, archival science, history textbook, teaching history

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest ustalenie, czy treści dotyczące archiwów, materiałów archiwalnych i archiwistyki pojawiają się w podręcznikach do nauczania historii. Analizie poddano podręczniki dla szkół podstawowych, gimnazjów oraz szkół ponadgimnazjalnych znajdujące się w ministerialnym wykazie z 2012 r. Archiwa sporadycznie pojawiają się w warstwie narracyjnej podręczników do nauczania historii. Stosunkowo najczęściej występują w publikacjach adresowanych do szkół podstawowych. Dziewięć na jedenaście przebadanych podręczników dla szkół podstawowych zawierało takie wiadomości. Treści na temat archiwów występują niemal wyłącznie w podręcznikach dla klas czwartych w rozdziałach poświęconych historii jako nauce i źródłom historycznym oraz zabytkom przeszłości. Archiwa przedstawiane są w nich jako instytucje gromadzące i przechowujące źródła historyczne. Rzadziej wymieniano funkcje udostępniania i opracowania materiałów archiwalnych. Uderza fakt, że wszystkie podręczniki eksponują przede wszystkim rolę muzeów, skansenów, wykopalisk archeologicznych i przekazów ustnych dla badań historycznych. Archiwa w podręcznikach dla szkół podstawowych, o ile się pojawiają, to raczej na drugim planie. Autorzy kilku podręczników zadbali o podanie informacji na temat nauk pomocniczych historii, zawsze pomijając archiwistykę. Archiwa nieobecne są natomiast w narracji dziewięciu przeanalizowanych podręczników dla szkół gimnazjalnych. W przypadku omawiania źródeł historycznych w podręcznikach dla klas pierwszych eksponowano rolę archeologii i zabytków muzealnych. Wymieniając nauki pomocnicze historii autorzy pomijali archiwistykę. Tylko jeden podręcznik dla szkół ponadgimnazjalnych zawierał treści poświęcone archiwom i akcentował ich rolę w badaniach historycznych.

Słowa kluczowe: archiwum, archiwalia, archiwistyka, podręczniki do nauczania historii, edukacja historyczna

W ostatnich latach zauważalne jest zjawisko kryzysu szkolnej edukacji historycznej oraz rosnącego znaczenia *public history* czyli historii w przestrzeni publicznej¹ i edukacji pozaszkolnej np. edukacji muzeal-

¹ J. Wojdon, *Czym jest public history?*, w: *Historia w przestrzeni publicznej*, red. J. Wojdon, Warszawa 2017, s. 11–16; eadem, *Public history, czyli historia w przestrzeni publicznej*, „Klio” 2015, 3, s. 25–41.

nej² czy tzw. pedagogiki miejsc pamięci³. W XXI w. na polu edukacji historycznej coraz bardziej aktywne stają się także archiwa, na co uwagę zwrócili nie tylko archiwiści (czy raczej archiwistycy)⁴ oraz dydaktycy historii⁵.

Jednym z celów działań edukacyjnych i popularyzatorskich archiwów jest szerzenie wiedzy o archiwach. Pewne jest, że informacje o tych placówkach i ich działalności mogą docierać do społeczeństwa różnymi kanałami, poprzez media, filmy, literaturę, gry komputerowe itd. Archiwa nie mają zatem monopolu na edukację społeczeństwa o nich samych. Niewiele jednak wiadomo, jak wygląda owa świadomość archiwalna społeczeństwa, czyli wszelka wiedza archiwalna na temat archiwów i archiwaliów⁶. Do tej pory nie zajęto się bowiem oddziaływaniem archiwów i wpływem podejmowanych przez nie działań edukacyjnych na świadomość historyczną. Nie prowadzono także szerszych badań nad częścią tej świadomości, która dotyczy wiedzy o archiwach, czyli „świadomością archiwalną”. W przypadku archiwów rozważania nad społecznym odbiorem podejmowane były sporadycznie i niesystematycznie, przede wszystkim w kontekście udostępniania zasobu archiwalnego oraz *public relations*⁷. Na potrzeby szerzej zakrojonych dociekań poświęconych dzia-

² Przykładowo: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej. Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 4, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007; *Edukacja muzealna w Polsce. Aspekty, konteksty, ujęcia*, red. W. Wysok, A. Stępnik, Lublin 2013.

³ Zob. m.in. T. Kranz, *Edukacja historyczna w miejscach pamięci. Zarys problematyki*, Lublin 2002.

⁴ Przede wszystkim: A. Rosa, *Funkcja edukacyjna archiwów*, Warszawa 2012; H. Mazur, *Działalność edukacyjna archiwów państwowych w zakresie współpracy ze szkołami*, Toruń 2019, praca doktorska napisana pod kier. dra hab. W. Chorążyczewskiego, mps w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

⁵ A. Zielecki, *Wprowadzenie do dydaktyki historii*, Kraków 2007, s. 274–276; idem, *Archiwa*, w: *Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli*, red. J. Maternicki, Warszawa 2004, s. 13–14; E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, *Edukacja historyczna w szkole. Teoria i praktyka*, Warszawa 2008; D. Konieczka-Śliwińska, *Współpraca szkoły wyższej z placówkami muzealnymi i archiwalnymi w kształceniu studentów specjalności nauczycielskiej*, w: *Muzea*, s. 137–140; D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, *Między szkołą, muzeum i archiwum. Dylematy współpracy i konkurencji w edukacji historycznej*, „Klio” 2013, 34, s. 43–61; J. Wojdon, *Internetowe zasoby archiwów w nauczaniu historii – marzenia i rzeczywistość*, „Archeion” 2004, 107, s. 333–353.

⁶ H. Mazur, *Z problematyki badań nad działalnością oświatową archiwów*, „Archeion” 2017, 118, s. 22–47.

⁷ J. Boniecki, *Archiwa w oczach społeczeństwa na przykładzie Radomia*, w: *50 lat Archiwum Państwowego w Radomiu. Materiały na sesję naukową z okazji 50-lecia Archiwum Państwowego w Radomiu*, red. B. Zwolanowska, Radom 1971, s. 67–82; M. Niedźwiedzka, *Badanie wizerunku archiwów polskich – sonda uliczna*, w: *Public relations w archiwach*, red. M. Jabłońska, Poznań 2010, s. 169–172; M. Jasiński, *Wizerunek archiwisty w oczach użytkownika – stereotypy: mit czy rzeczywistość*, w: *Archiwa i ich użytkownicy. XV Konferencja Naukowa Sekcji Archiwów Szkół*

łałości edukacyjnej archiwów ankietę wśród młodzieży szkół toruńskich przeprowadziła Agnieszka Rosa⁸.

Badania ankietowe przeprowadzone przez Huberta Mazura wśród młodzieży licealnej pozwoliły na wyciągnięcie następujących wniosków. Uczniowie kieleckich liceów kojarzyli archiwa z historią i przeszłością i definiowali je jako miejsce przechowywania i gromadzenia dokumentów lub jako zbiór dokumentów, nie dostrzegając instytucjonalnego charakteru archiwum. Na ogół orientowali się także, że w archiwach przechowywane są dokumenty, źródła, akta, archiwalia, ale często nie dostrzegali różnicy między archiwami a muzeami i bibliotekami. Pojawiały się też wypowiedzi sprowadzające archiwa do roli składów, magazynów, przechowalni starych, niepotrzebnych przedmiotów. Podobne cechy przypisywali przechowywanym w archiwach dokumentom, określając je jako przedawnione i nieaktualne już papiery. Charakterystyczne, że licealiści archiwa osadzają w dwóch czasoprzestrzeniach: przeszłości (w której archiwalia zostały wytworzone) i przyszłości, kiedy to dokumentacja będzie posiadała użytkową wartość. Pomijają zupełnie bieżącą rolę archiwów i znajdujących się w nich materiałów. Ta skąpa, niekompletna wiedza uczniów na temat archiwów czy też raczej zbiór wyrywkowych, niespójnych, niepełnych i często nieprawdziwych wiadomości oraz wyobrażeń jest pochodną słabego propagowania przez archiwa wiedzy o nich samych, ich roli, funkcjach i zasobie. Z drugiej strony w szkole nie ma zbyt wielkiego zainteresowania edukacyjnymi inicjatywami archiwów. Uczniowie właściwie nie bywają w archiwach, nie uczestniczą w organizowanych przez te placówki inicjatywach edukacyjnych i nie obcują z oryginalnymi materiałami archiwalnymi. Większość młodzieży wskazuje szkołę jako miejsce kontaktu ze źródłami historycznymi, co świadczy o tym, że styka się niemal jedynie z ich podręcznikowymi edycjami. W tej sytuacji wiedza o archiwach sprowadza się często do mitów i stereotypów wynikających z wykreowanego przez IPN i media obrazu tych placówek jako instytucji niedostępnych, pełnych tajnych akt. Nieprawdziwy, bo jednostronny wizerunek archiwów kształtuje telewizja poprzez seriale kryminalne, w których archiwa ukazywane się jako instytucje służące rozwiązywaniu zagadek, prowadzeniu śledztw i finalnie wykrywaniu sprawców zbro-

Wyższych, *Instytucji Naukowych i Kulturalnych Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, Katowice, 21–23 czerwca 2007 r.*, red. A. Krzemińska, Warszawa 2007, s. 27–29; K. Syta, *Archiwista i archiwa w oczach użytkownika*, w: *Archiwistyka na uniwersytetach, archiwistyka w archiwach, „Toruńskie Konfrontacje Archiwalne”*, t. 1, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009, s. 251–259; R. Arasimowicz, *List do redakcji AKZ. „Wariacje archiwalne” na temat rozumienia publiczności archiwów*, „*Archiwa – Kancelarie – Zbiory*” 2014, 5 (7), s. 149–155.

⁸ A. Rosa, *op. cit.*, s. 129–132.

ni. W dużej mierze potwierdza to wynik przeprowadzonego badania, bowiem uczniowie bardzo często archiwum kojarzyli wyłącznie z serialem *Z Archiwum X*⁹.

Z pewnością udział uczniów w inicjatywach edukacyjnych archiwów to nie jedyny kanał transmisji wiedzy na temat archiwów i archiwaliów. Treści te mogą docierać także przez literaturę, media tradycyjne, Internet z portalami społecznościowymi i blogosferą, film, gry video itd.

Rodzi się także pytanie, czy i jaką wiedzę na temat archiwów otrzymują uczniowie w procesie szkolnej edukacji historycznej. Próba częściowej odpowiedzi na to pytanie stanowi niniejszy artykuł. Jego celem jest ustalenie, czy archiwa występują w podręcznikach do nauczania historii. Analizie poddano podręczniki znajdujące się w ministerialnym wykazie z 2012 r.¹⁰ Przebadano podręczniki dla szkół podstawowych (historia i społeczeństwo), gimnazjów (historia) oraz szkół ponadgimnazjalnych (historia oraz historia i społeczeństwo). Najbardziej wnikliwej analizie poddano podręczniki dla czwartych klas szkół podstawowych, pierwszych klas szkół gimnazjalnych i drugich klas szkół ponadgimnazjalnych (zakres rozszerzony), które zazwyczaj otwierał rozdział poświęcony historii jako nauce oraz źródłom historycznym. Badanie nie dotyczyło tylko narracji, ale także obudowy dydaktycznej podręczników do nauczania historii.

Rozważanie należy zacząć od podręczników dla szkół podstawowych. W podręczniku Gdańskiego Wydawnictwa Oświatowego zwrócono szczególną uwagę na źródła materialne i archeologiczne, dopiero na drugim miejscu stawiając źródła pisane¹¹. Natomiast pominięto zupełnie rolę archiwów, o czym świadczy zdanie: „niewiele wiedzielibyśmy o przeszłości, gdybyśmy nie mieli źródeł historycznych. Dlatego trzeba je chronić przed zniszczeniem. Zadaniu temu służą muzea”¹².

⁹ H. Mazur, *Archiwa w oczach młodzieży licealnej (w świetle badań ankietowych)*, w: *Młodzież w perspektywie edukacyjnej, społecznej i kulturowej*, red. G. Pańko, M. Skotnicka-Palka, B. Techmańska, Wrocław 2017, s. 146–158.

¹⁰ Wykaz podręczników dopuszczonych do użytku szkolnego, uwzględniających podstawę programową kształcenia ogólnego określoną w rozporządzeniu z dnia 27 VIII 2012 r. (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 2012, poz. 977 z późn. zm.), dostosowanych do wieloletniego użytku, https://podreczniki.men.gov.pl/dopuszczone_lista3.php [dostęp: 15 I 2020].

¹¹ T. Małkowski, *Wehikuł czasu. Historia i społeczeństwo 4. Podręcznik dla klasy czwartej szkoły podstawowej*, Gdańsk 2012, s. 19: „oprócz źródeł materialnych badają źródła pisane – takie jak listy, dokumenty czy pamiętniki”; s. 20: „o warunkach naszych przodków najwięcej mówią źródła materialne. Na przykład takie jak zbroja i zamek”.

¹² *Ibidem*, s. 21.

Natomiast w podręczniku dla klasy piątej Gdańskiego Wydawnictwa Oświatowego podano wzmiankę z tragicznej historii archiwów czy w ogóle dziedzictwa kulturowego okresu Potopu szwedzkiego¹³.

Sporo informacji o archiwach można znaleźć w podręczniku wydawnictwa MAC dla klasy IV. Już strona tytułowa pierwszego rozdziału *Na tropie historii* wprowadza wstępny podział źródeł historycznych na pisane znajdujące się w archiwach i niepisane przechowywane w muzeach¹⁴. W dalszej części rozdziału zupełnie zapomniano o archiwach jako miejscu gromadzenia źródeł, z których historyk czerpie wiedzę o przeszłości¹⁵. Nie wprost, ale zasygnalizowano natomiast istnienie prywatnych archiwów osobistych¹⁶. Dopiero w rozdziale *Chrońmy zabytki przeszłości* archiwum zostało dostatecznie dostrzeżone poprzez zdefiniowanie go jako miejsca, gdzie „przechowuje się głównie pisane źródła historyczne. Można tam znaleźć: mapy, różne dokumenty, księgi”¹⁷.

Archiwum, choć zepchnięte na drugi plan po muzeum, uwzględniono w podręczniku Nowej Ery w rozdziale *Źródła historyczne*. Wskazano różne rodzaje archiwaliów oraz cele dla których są udostępniane: „źródła historyczne można znaleźć w przeróżnych miejscach. Na strychach lub w piwnicach wielu domów przechowuje się stare rodzinne zdjęcia, dokumenty, meble czy zegary. Źródła o dużej wartości historycznej lub artystycznej nazywane są zabytkami. Należą do nich między innymi obrazy, rzeźby, broń i przedmioty codziennego użytku. Z reguły gromadzi się je w muzeum. Stare dokumenty umieszcza się natomiast w archiwach. Przechowywane są w nich także mapy, plany architektoniczne, rysunki techniczne, zdjęcia, filmy oraz nagrania radiowe. Z materiałów tych korzystają głównie historycy, dziennikarze oraz ludzie poszukujący informacji o swoich przodkach”¹⁸. Na tej samej stronie zamieszczono fotografię przedstawiającą magazyn Archiwum Akt Nowych z podpisem: „Archiwum Akt Nowych w Warszawie gromadzi dokumenty, które powstały

¹³ T. Małkowski, *Historia i społeczeństwo 5. Podręcznik dla klasy piątej szkoły podstawowej*, Gdańsk 2012, s. 246, lekcja „Potop”: „przez Bałtyk płynęły do Skandynawii polskie skarby, dzieła sztuki, archiwa. Wiele z nich do dziś można znaleźć w szwedzkich muzeach”.

¹⁴ P. Augustynek, J. Sobota, *Oto historia. Historia i społeczeństwo. Klasa 4. Podręcznik*. Cz. 1, Kielce 2012, s. 6–7.

¹⁵ *Ibidem*, s. 11: „Zauważ, że źródła historyczne możemy znaleźć nie tylko w muzeach czy bibliotekach, ale również w zbiorach prywatnych”.

¹⁶ *Ibidem*, s. 11: [podpis pod ilustracją] „List od córki. Zachowany na pamiątkę znajduje się w skrzynce z dokumentami rodzinnymi”.

¹⁷ *Ibidem*, s. 18.

¹⁸ G. Wojciechowski, *Wczoraj i dziś 4. Podręcznik do historii i społeczeństwa dla klasy czwartej szkoły podstawowej*, Warszawa 2015, s. 41.

w głównych polskich urzędach po roku 1918. Duża część znajdujących się w nich zbiorów uległa zniszczeniu w czasie II wojny światowej¹⁹.

Wiesława Surdyk-Fertsch i Bogumiła Szeweluk-Wyrwa w podręczniku Nowej Ery dla klasy czwartej jeden rozdział poświęciły zabytkom i ich ochronie. Jego treść zdominowały rzecz jasna muzea i skanseny²⁰. Autorki piszą jednak, że: „instytucjami, które gromadzą i przechowują zabytki, są również archiwa i biblioteki. Znajdują się w nich cenne zbiory piśmiennictwa – dokumenty z pieczęciami, starodruki czy rękopisy dzieł wybitnych polskich pisarzy”²¹. Na marginesie wyjaśniono, że archiwum to „instytucja zajmująca się gromadzeniem i udostępnianiem dawnych dokumentów, zbiór takich dokumentów”²². Archiwum zaistniało także w ćwiczeniach oraz w zamieszczonym na końcu słowniczku²³. Natomiast rozdział *Moje korzenie* milczy na temat archiwów wymieniając jako źródła genealogiczne jedynie pamiątki rodzinne w tym dokumenty, dyplomy, świadectwa²⁴.

Bardzo słabo na tle pozostałych wypadła podręcznik wydawnictwa Operon dla klasy czwartej autorstwa Renaty Antosik. W rozdziale *Bogactwo źródeł historycznych* zamieszczono co prawda reprodukcje czterech dokumentów²⁵, w narracji skoncentrowano się jednak na źródłach materialnych, archeologii, wykopaliskach, a tylko niewielki akapit poświęcono źródłom pisany²⁶. Milczeniem pominięto nie tylko archiwa, ale także muzea²⁷. Osobny rozdział (*Muzea i zabytki*) Autorka poświęca muzeom i ich zbiorom, skansenom oraz miejscom pamięci narodowej²⁸. Okazję do wprowadzenia pojęcia archiwum stracono także w rozdziale pierwszym *Czym jest historia*, gdzie podano informację o istocie pracy historyka, która opiera się na źródłach, wymieniono różne rodzaje źródeł, ale nie wskazano miejsca ich przechowywania²⁹. Żadnej wzmianki o archiwum i jego roli w badaniach genealogicznych nie zawiera także rozdział *Rodzina i klucz*

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ W. Surdyk-Fertsch, B. Szeweluk-Wyrwa, *My i historia. Historia i społeczeństwo dla IV klasy szkoły podstawowej*, Warszawa 2009, s. 23–26.

²¹ *Ibidem*, s. 27.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, s. 27, 181.

²⁴ *Ibidem*, s. 40–41.

²⁵ R. Antosik, *Historia i społeczeństwo 4. Podręcznik dla szkoły podstawowej*, Gdynia 2011, s. 12: dokument pergaminowy opisany jako „dawny dokument opatrzony pieczęcią”, „strona kroniki napisanej ponad 500 lat temu”, „list znanego kompozytora sprzed około 200 lat”, „strona tytułowa gazety sprzed około 100 lat”.

²⁶ *Ibidem*, s. 13, 15–16.

²⁷ *Ibidem*, s. 17.

²⁸ *Ibidem*, s. 32–40.

²⁹ *Ibidem*, s. 7–8.

do mojej historii³⁰. Wspomniano jedynie, że informacji o rodzinie można czerpać z pozostałych przedmiotów, a „Szczególnie cennymi pamiątkami są fotografie, listy i dokumenty”³¹.

Inny podręcznik wydawnictwa Operon, pióra Marii Pacholskiej i Wiesława Zdziabka w rozdziale *Moje pierwsze spotkanie z historią* przywołuje instytucję archiwum. W podrozdziale *Zabytki i ich ochrona* czytamy, że zabytki czyli: „wszystkie źródła historyczne, które przetrwały do naszych czasów, należy w szczególny sposób chronić. Źródła pisane przechowuje się w archiwach i bibliotekach naukowych. W archiwach znajdują się te dokumenty, które powstały w przeszłości. Są one badane przez historyków. Najcenniejsze z nich przechowuje się w specjalnych pomieszczeniach, gdzie panuje określona temperatura i wilgotność powietrza. Chroni się je także przed światłem. Dostęp do nich mają tylko nieliczne osoby, na przykład historycy, którym są one niezbędne do badań”³².

Archiwum w przytoczonym tekście przedstawiono niestety jako instytucję trudno dostępną, elitarną, bo zastrzeżoną dla historyków. Omawiany rozdział znacznie więcej informacji dostarcza o muzeach, realizowanych przez nie wystawach i lekcjach muzealnych, czy źródłach archeologicznych³³. Przemilczano także rolę archiwów i zgromadzonej w nich dokumentacji w rozdziale *Moja rodzina* poprzestając na stwierdzeniu, że genealogicy korzystają z różnych dokumentów³⁴. Pojęcia archiwum zabrakło w słowniczku, co uderza wobec umieszczenia w nim wyjaśnienia pojęcia muzeum.

Podręcznik do historii i społeczeństwa dla klasy czwartej szkoły podstawowej Radosława Lolo, Anny Pieńkowskiej, Rafała Towalskiego i Wojciecha Kalwata w rozdziale *O czym mówi nam historia?* wylicza i opisuje nauki wspomagające historię: chronologię, numizmatykę, archeologię, genealogię, numizmatykę, heraldykę. Zabrakło wśród nich archiwistyki³⁵. Przy okazji zdefiniowania, sklasyfikowania i podania przykładów źródeł historycznych Autorzy zauważyli, że: „bardzo ważnym zadaniem każdego pokolenia jest ochrona źródeł, które są dla nas cennymi zabytkami. Dbaniem o nie zajmują się specjalne instytucje. W bibliotekach i archiwach

³⁰ *Ibidem*, s. 43–50.

³¹ *Ibidem*, s. 45–46.

³² M. Pacholska, W. Zdziabek, *Ciekawi świata. Historia i społeczeństwo 4. Podręcznik dla szkoły podstawowej*, Gdynia 2012, s. 13.

³³ *Ibidem*, s. 11, 14.

³⁴ *Ibidem*, s. 22.

³⁵ R. Lolo, A. Pieńkowska, R. Towalski, W. Kalwat, *Historia wokół nas. Historia i społeczeństwo. Podręcznik dla klasy 4 szkoły podstawowej*, Warszawa 2012, s. 11.

przechowywane są źródła pisane, czyli te spisywane odręcznie jak i drukowane³⁶. Uwaga Autorów skupiła się jednak na muzeach³⁷. W rozdziale poświęconym genealogii uznano, że podstawę źródłową dla sporządzenia drzewa genealogicznego stanowią dokumenty np. księgi parafialne, akta sądowe i księgi stanu cywilnego, jednak nie powiązano ich z miejscem przechowywania czyli archiwum³⁸.

O archiwum pamiętali Wojciech Kalwat i Małgorzata Lis w podręczniku Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych. Informacje o tej instytucji uczeń znajdzie w fikcyjnym dialogu Zuzi z rodzicami w drodze do Muzeum Narodowego w Warszawie: „Czy tylko w muzeum przechowuje się takie cenne pamiątki? Nie. Nie tylko. Część z nich znajduje się w archiwach i bibliotekach. Są to głównie dokumenty i księgi. Niektóre z nich są bardzo stare i bardzo cenne. Czytają je historycy, poznając w ten sposób wiadomości o minionych wydarzeniach. Później piszą książki i artykuły. Te zaś czytamy wszyscy”³⁹. Definicja archiwum jako miejsca przechowującego, zabezpieczającego i udostępniającego dawne pisma i dokumenty znalazła się w zamieszczonym na marginesie słowniczku omawianego podręcznika. Opatrzono ją ilustracją przedstawiającą archivistkę wyciągającą archiwalia z regału⁴⁰.

Podręcznik wydawnictwa Żak dla klasy czwartej w jednym zdaniu wspomina o archiwum: „czy pamiętacie, gdzie można znaleźć świadectwa przeszłości? Oczywiście w mieście i na wsi, w zbiorach rodzinnych, w muzeach i archiwum. A teraz zastanówcie się, dlaczego świadectwa takie zbiera się, przechowuje i chroni. To oczywiste, powie każdy z Was, bez nich nie wiedzielibyśmy nic o tym, co zdarzyło się dawniej. Stare przedmioty są źródłem wiedzy o przeszłości”⁴¹. Ponadto hasło archiwum znalazło się w słowniczku, gdzie zostało wyjaśnione w sposób następujący: „archiwum – instytucja gromadząca, przechowująca, opracowująca i udostępniająca ważne i zasługujące na zachowanie akta, dokumenty, pisma państwowe i prywatne”⁴². Nie dziwi, że znacznie więcej miejsca w narracji przeznaczono na miejsca pamięci narodowej i muzea⁴³.

³⁶ *Ibidem*, s. 24.

³⁷ *Ibidem*, s. 22–23.

³⁸ *Ibidem*, s. 46.

³⁹ W. Kalwat, M. Lis, *Klucz do historii 4. Podręcznik do historii i społeczeństwa dla szkoły podstawowej*, Warszawa 2012, s. 15.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ A. Wołosik, *Opowiem Ci ciekawą historię. Podręcznik dla uczniów klasy 4 szkoły podstawowej*, Warszawa 2012, s. 63.

⁴² *Ibidem*, s. 145.

⁴³ *Ibidem*, s. 45–46.

O archiwach milczy rozdział poświęcony źródłom historycznym w podręczniku Wydawnictw Szkolnych PWN. Instytucje te pojawiają się w zdominowanym przez muzea rozdziale *Chrońmy ślady przeszłości*. Autorki informują, że „instytucjami, które gromadzą źródła pisane są archiwa i biblioteki. Archiwa, to instytucje, które zajmują się gromadzeniem i przechowywaniem dawnych dokumentów. Znajdują się w nich dokumenty z pieczęciami, starodruki i inne zabytki piśmiennictwa”⁴⁴.

Archiwa nieobecne są w podręczniku dla klasy czwartej szkoły podstawowej Wydawnictwa Edukacyjnego Wiking. Nie uwzględniono ich ani w rozdziale *Poznajemy przeszłość*, gdzie mowa jest o źródłach historycznych i ich typologii, ani też w rozdziale *Moja rodzina*⁴⁵. Autorki omawianego podręcznika nie zapomniały natomiast o roli archeologii, muzeów i zabytków w poznawaniu przeszłości⁴⁶.

Drugą grupę przeanalizowanych książek stanowią podręczniki do nauczania historii w gimnazjum. Propozycja Gdańskiego Wydawnictwa Oświatowego zawiera rozdział *Odszyfrować przeszłość*, w którym znalazły się treści na temat źródeł i ich rodzajów. Uczeń dowiaduje się także, że dzięki zamieszczonym w podręczniku źródłom będzie poznawać przeszłość jak zawodowy historyk. Brak jednak odniesienia, gdzie źródła się znajdują i jakie instytucje są elementem warsztatu badawczego historyka⁴⁷.

Podręcznik wydawnictwa Operon otwiera rozdział *Czym jest historia*, który wprowadza ucznia w specyfikę historii jako dyscypliny naukowej, zapoznaje go z jej podziałami oraz podstawą poznania historycznego czyli źródłami historycznymi. Autor dokonuje typologii źródeł eksponując szczególnie źródła archeologiczne. Ciekawym pomysłem jest uwzględnienie w narracji informacji o naukach pomocniczych historii. Wśród genealogii, heraldyki, epigrafiki, numizmatyki, sfragistyki, paleografii, chronologii, demografii pominięto jednak archiwistykę⁴⁸.

Podobny zabieg poczynili autorzy podręcznika wydawnictwa Oświatowiec. Zasygnalizowali istnienie nauk pomocniczych historii: chronologii, dyplomatyki, heraldyki, sfragistyki, paleografii, numizmatyki,

⁴⁴ B. Olszewska, W. Surdyk-Fertsch, *My i historia. Historia i społeczeństwo. Podręcznik dla klasy 4 szkoły podstawowej*, Warszawa 2011, s. 55.

⁴⁵ Z. Bentkowska-Sztonyk, E. Wach, *Historia i społeczeństwo. Podręcznik dla klasy czwartej szkoły podstawowej*, Wrocław 1999, s. 6–17.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 8–10.

⁴⁷ T. Małkowski, J. Rzeźniowiecki, *Historia I. Podręcznik dla klasy I gimnazjum*, Gdańsk 2009, s. 11–13.

⁴⁸ J. Ustrzycki, *Historia I. Podręcznik dla gimnazjum*, Warszawa 2009, s. 9–12.

demografii i genealogii zapominając także o archiwistyce. W rozdziale czwartym *Odkrywanie dziejów* podniesiono kwestię źródeł historycznych, ich typologii i krytyki oraz badań archeologicznych w żaden sposób nie sygnalizując problematyki archiwalnej⁴⁹.

O źródłach mowa jest także w rozdziale I *Historia i czas* w podręczniku Wydawnictwa Edukacyjnego Wiking. Autorzy zdefiniowali pojęcie źródła i dokonali typologii. O ile w narracji podano, że źródła materialne są gromadzone w muzeach i skansenach, to milczeniem pominięto miejsce przechowywania źródeł pisanych, czyli archiwa i biblioteki⁵⁰.

Wprowadzenie zatytułowane *Co to jest historia* w podręczniku Nowej Ery zawiera treści na temat badań historycznych opartych na źródłach. Wprowadzono podział na źródła niepisane i pisane eksponując rolę archeologii⁵¹.

Archiwa nieobecne są także we wstępie podręcznika wydawnictwa Juka, gdzie autorzy stosunkowo szczegółowo omawiają rodzaje źródeł historycznych i ich znaczenie w badaniach historycznych⁵².

Niewiele uczeń dowie się o istocie źródeł historycznych i ich typologii na podstawie lakonicznych wzmianek w podręcznikach Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych⁵³, Wydawnictwa Szkolnego PWN⁵⁴ i wydawnictwa Stentor⁵⁵. Wszystkie książki pomijają także problematykę archiwalną.

Ostatnią grupę stanowią podręczniki do szkół ponadgimnazjalnych.

Żadnych wzmianek na temat archiwów nie odnaleziono w tekstach autorskich w podręcznikach dla szkół ponadgimnazjalnych na poziomie

⁴⁹ L. Moryksiewicz, M. Pacholska, W. Zdziabeł, *Poznajemy przeszłość. Historia, gimnazjum 1. Starożytność i średniowiecze*, Toruń 2009, s. 7–8.

⁵⁰ J. Trzebniak, P. Trzebniak, *Historia I. Podręcznik dla klasy pierwszej gimnazjum*, Wrocław 2000, s. 7.

⁵¹ *Śladami przeszłości. Podręcznik do historii dla klasy pierwszej gimnazjum*, red. S. Roszak, Warszawa 2012, s. 5.

⁵² R. Kulesza, S. Ciara, *W kalejdoskopie dziejów. Podręcznik do historii. Gimnazjum. Klasa 1*, Warszawa 2009, s. 10–11.

⁵³ G. Kucharczyk, P. Milcarek, M. Robak, *Przez tysiąclecia i wieki. Cywilizacje starożytności i średniowiecza. Podręcznik kl. 1*, Warszawa 2002, s. 5–6.

⁵⁴ L. Trzcionkowski, L. Wojciechowski, *Historia. Starożytność i średniowiecze. Podręcznik dla klasy I gimnazjum*, Warszawa 2006, s. 2.

⁵⁵ M. Pieńkowska-Koźmińska, *Dawno temu, wczoraj, dziś. Historia. Gimnazjum. Klasa 1*, Warszawa 2009, s. 16.

podstawowym wydawnictw: Nowa Era⁵⁶, Operon⁵⁷, Oświatowiec⁵⁸, Wydawnictwa Szkolnego PWN⁵⁹.

Jedynym podręcznikiem, który wprowadza treści będące przedmiotem artykułu, jest propozycja Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych. W rozdziale *Wprowadzenie do historii najnowszej* uczeń nie tylko zostanie zaznajomiony z definicją źródła historycznego i jego krytyką, ale także z naukami pomocniczymi historii. Znajdzie tam m.in. krótką wzmiankę o archiwistyce: „dla historii najnowszej niezwykle cenne mogą okazać się informacje m.in. z zakresu archiwistyki (nauki o pracy z archiwami)”⁶⁰. Szczególnie istotne jest uwzględnienie w narracji informacji, że podstawą warsztatu badawczego historyków są źródła archiwalne znajdujące się w archiwach („Historycy korzystają przede wszystkim ze źródeł archiwalnych przechowywanych w archiwach centralnych i terenowych”)⁶¹. Następnie autorzy sygnalizują, że „do najważniejszych polskich archiwów, gromadzących źródła do dziejów XX w. należą: warszawskie Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD) i Archiwum Akt Nowych (AAN) oraz Instytut Pamięci Narodowej (IPN). Źródła do dziejów wojskowości znajdują się głównie w Centralnym Archiwum Wojskowym (CAW) w Rembertowie pod Warszawą. Swoje archiwa mają też poszczególne miasta, a nawet instytucje (np. Kościoły czy Policja). Wiele źródeł archiwalnych zostało też wydanych drukiem w specjalnych publikacjach źródłowych”⁶².

Jeśli chodzi o podręczniki do szkół ponadgimnazjalnych w zakresie rozszerzonym, to w tylko w jednym przypadku natrafiono na treści dotyczące archiwów. W rozdziale *Kultura średniowiecznej Europy* w podręczniku dla liceum i technikum wydawnictwa Nowa Era odnotowano, że „w administracjach monarszych rosło zapotrzebowanie na wykształcone osoby, zwiększała się bowiem liczba kancelarii i instytucji archiwalnych”⁶³. Autorzy definiują i klasyfikują źródła historyczne, ale

⁵⁶ J. Kłaczek, S. Roszak, *Poznać przeszłość. Wiek XX. Podręcznik do historii dla szkół ponadgimnazjalnych. Zakres podstawowy*, Warszawa 2012.

⁵⁷ J. Ustrzycki, *Historia. Zakres podstawowy. Podręcznik dla szkół ponadgimnazjalnych*, Gdynia 2012.

⁵⁸ Z.T. Kozłowska, I. Unger, S. Zajac, *Historia poznajemy przeszłość. Szkoła ponadgimnazjalna. Zakres podstawowy*, Toruń 2012; S. Zajac, *Teraz historia. Podręcznik dla szkoły ponadgimnazjalnej. Zakres podstawowy*, Toruń 2012.

⁵⁹ D. Stola, *Historia wiek XX. Szkoły ponadgimnazjalne. Zakres podstawowy*, Warszawa 2012.

⁶⁰ R. Dolecki, K. Gutowski, J. Smoleński, *Po prostu historia. Szkoły ponadgimnazjalne, zakres podstawowy*, Warszawa 2012, s. 8.

⁶¹ *Ibidem*, s. 9.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ R. Kulesza, K. Kowalewski, *Zrozumieć przeszłość. Starożytność i średniowiecze. Podręcznik do historii dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Część 1. Zakres rozszerzony*, Warszawa 2013, s. 407.

poprzestają jedynie na źródłach historycznych do starożytności⁶⁴. Z kolei podręcznik wydawnictwa Operon dostarcza informacji o definicji źródła historycznego i roli nauk pomocniczych historii (paleografia, dyplomatyka, sfragistyka, chronologia, numizmatyka, heraldyka, genealogia, metrologia, geografia historyczna), pomijając archiwistykę⁶⁵. Wiadomości na temat archiwów uczeń nie znajdzie także w podręcznikach wydawnictwa Stentor⁶⁶. Próżno szukać ich także w podręcznikach do przedmiotu uzupełniającego⁶⁷.

Archiwalia pojawiają się również w obudowie dydaktycznej podręczników. Często materiały archiwalne składają się na warstwę ilustracyjną. Np. w podręczniku Gdańskiego Wydawnictwa Oświatowego dla klasy szóstej szkoły podstawowej znajduje się fotografia przedstawiająca Adolfa Hitlera pochodząca z zasobu Narodowego Archiwum Cyfrowego⁶⁸. Ilustracje wyobrażające materiały archiwalne występują w podręczniku wydawnictwa MAC dla klasy piątej szkoły podstawowej, przy czym autorzy nie zachowali konsekwencji w ich opisach. Znajdują się tam bowiem zdjęcia aktu konfederacji warszawskiej i nieokreślonej bulli papieskiej bez wskazania miejsca ich przechowywania⁶⁹. W omawianym podręczniku zamieszczono także reprodukcje: dokumentu pergaminowego Władysława Jagiełły wydanego w 1418 r. dla Kalisza oraz Konstytucji 3 Maja z informacją, że oba dokumenty znajdują się w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych⁷⁰. Z kolei w podręczniku dla klasy czwartej tegoż wydawnictwa uczeń znajdzie ilustrację aktu lokacyjnego Krakowa wraz z informacją, że jest to „dokument pergaminowy znajdujący się w Archiwum

⁶⁴ *Ibidem*, s. 9–10.

⁶⁵ R. Czaja, M. Strzelecka, J. Wroniszewski, *Historia część pierwsza: starożytność zakres rozszerzony*, Gdynia 2012, s. 9–11.

⁶⁶ P. Żmudzki, *Poznać przeszłość, zrozumieć dziś. Starożytność, średniowiecze cz. 1*, Warszawa 2013; M. Kopczyński, *Poznać przeszłość, zrozumieć dziś. Nowożytność. Część 2. Zakres rozszerzony*, Warszawa 2013; A. Brzozowski, G. Szczepański, *Poznać przeszłość, zrozumieć dziś. Dzieje najnowsze 1918–2006, cz. 3. Zakres rozszerzony*, Warszawa 2013.

⁶⁷ J. Centek, *Poznać przeszłość. Wojna i wojskowość*, Warszawa 2015; M. Markowicz, O. Pytlińska, A. Wyroda, *Historia i społeczeństwo. Ojczysty Panteon i ojczyste spory*, Warszawa 2013; *eidem*, *Historia i społeczeństwo. Wojna i wojskowość. Podręcznik do liceum i technikum*, Warszawa 2013; *eidem*, *Historia i społeczeństwo. Rządzący i rządzeni, Podręcznik do liceum i technikum*, Warszawa 2013; *eidem*, *Historia i społeczeństwo. Europa i świat, Podręcznik do liceum i technikum*, Warszawa 2013; G. Szymanowski, *Dziedzictwo epok. Gospodarka*, Warszawa 2013.

⁶⁸ T. Małkowski, *Historia i społeczeństwo 6. Podręcznik dla klasy szóstej szkoły podstawowej*, Gdańsk 2014, s. 10

⁶⁹ P. Augustynek, J. Sobota, M. Toporek, *Oto historia. Historia i społeczeństwo. Klasa 5*, Kielce 2013, s. 151, 200.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 73, 181.

Państwowym w Krakowie". Całość uzupełnia polecenie „przypomnij jakiego typu źródła są przechowywane w archiwach”⁷¹. Rękopis Konstytucji 3 Maja występuje w podręczniku dla klasy piątej wydawnictwa Żak, przy czym nie wskazano jego lokalizacji dokumentu w konkretnym archiwum⁷². Podobnie jest w przypadku pieczęci Kazimierza Wielkiego, której reprodukcja wzbogaca podręcznik dla klasy piątej Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych⁷³.

Podobnie sytuacja przedstawia się w odniesieniu do podręczników dla szkół gimnazjalnych. Opracowanie dla klasy drugiej Wydawnictwa Szkolnego PWN zawiera ilustracje przedstawiające akt unii lubelskiej oraz fragment Konstytucji 3 Maja. Autorzy nie informują natomiast, w jakim archiwum te dokumenty są przechowywane⁷⁴. Lokalizacji nie wskazano także w odniesieniu do aktu unii horodelskiej oraz przywileju jedleńskiego, których reprodukcje wprowadzono do podręcznika dla klasy pierwszej wydawnictwa Oświatowiec⁷⁵. Natomiast fotografię dokumentu *Dagome iudex* opatrzono następującą informacją: „Oryginał dokumentu nie zachował się do dzisiaj, a w archiwach Watykanu znajduje się w postaci streszczenia”⁷⁶. Uczeń nie pozna także lokalizacji *dictatus papae*, dokumentu fundacyjnego Akademii Krakowskiej, rękopisu statutów wiślicko-piotrkowskich zilustrowanych w podręczniku dla klasy pierwszej wydawnictwa Operon⁷⁷. Natomiast w podręczniku dla klasy drugiej znalazło się zdjęcie aktu konfederacji barskiej wraz z edycją i informacją o przechowywaniu w Archiwum Głównym Akt Dawnych⁷⁸. Aż siedem dokumentów składa się na warstwę ilustracyjną podręcznika dla klasy drugiej wydawnictwa Nowa Era. Są to: Wielka Karta Swobód – kopia z 1225 r., przywilej Henryka Brodatego dla klasztoru cysterek w Trzebnicy z 1204 r., akt Unii w Krewie, akt inkorporacji Prus z 1454 r., akt traktatu w Tordesillas z 1494 r., akt Unii lubelskiej i akt konfederacji warszawskiej⁷⁹. Tylko w odniesieniu do aktu Unii Lubelskiej i aktu traktatu z Tordesillas wskazano, że są one przechowywane odpowiednio w Archiwum Głównym Akt Dawnych i Biblio-

⁷¹ P. Augustynek, J. Sobota, *op. cit.*, s. 58.

⁷² A. Wołosik, *Opowiem Ci ciekawą historię. Podręcznik. Szkoła podstawowa. Klasa 5*, Warszawa 2013.

⁷³ R. Lolo, A. Pieńkowska, R. Towalski, *Historia wokół nas. Podręcznik dla szkoły podstawowej. Klasa 5*, Warszawa 2013, s. 156.

⁷⁴ J. Chachaj, J. Drob, *Historia: podręcznik dla gimnazjum. Klasa II*, Warszawa 2013, s. 62, 161.

⁷⁵ L. Moryksiewicz, M. Pacholska, W. Zdziabek, *op. cit.*, s. 222, 234.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 150.

⁷⁷ J. Ustrzycki, *Historia I*, s. 183, 214, 216.

⁷⁸ *Idem*, *Historia II. Podręcznik do gimnazjum*, Gdynia 2010, s. 83.

⁷⁹ S. Roszak, *Śladami przeszłości. Podręcznik do historii dla klasy drugiej gimnazjum*, Straszyn 2011, s. 52, 57, 93, 114, 141, 192, 204.

tece Narodowej w Lizbonie⁸⁰. Ciekawym zabiegiem było zamieszczenie wymienionych reprodukcji jako ilustracji do edycji tekstów źródłowych. Autorzy podręcznika dla klasy drugiej wydawnictwa Juka zadbali, aby każda ilustracja wyobrażająca dany dokument (akt konfederacji warszawskiej, karta tytułowa pokoju Grzymułtowskiego, rysunek pałacu saskiego i rękopis Konstytucji 3 Maja) została wyposażona w informację o jego miejscu przechowywania. W trzech przypadkach było to Archiwum Główne Akt Dawnych, a w jednym Archiwum Państwowe m.st. Warszawy⁸¹. Archiwalia znajdziemy także w podręcznikach dla klasy pierwszej (umowa z XIII w., na mocy której król Niemiec Rudolf I przekazał księstwo Karyntii jednemu ze swych wasali)⁸², drugiej (dokument przywileju koszyckiego, akt nobilitacji z XVI w., pismo cara do Chmielnickiego o przyłączeniu Ukrainy do Rosji, karta tytułowa traktatu pokojowego z 1686 r. między Rzeczpospolitą a Rosją, wyniki głosowania na sejmiku w Proszowicach w 1689 r., pieczęć rady miejskiej Krakowa z XIV w.) szkół gimnazjalnych Gdańskiego Wydawnictwa Oświatowego⁸³. W ostatnim z wymienionych podręczników zamieszczono widok Krakowa z początków XVII w. znajdujący się w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie⁸⁴, o czym nie informuje podpis pod ilustracją, a jedynie wykaz fotografii⁸⁵.

Szereg reprodukcji źródeł z zasobu AAN (np. plakat „Niech żyje wolna Ukraina”, plakat wyborczy BBWR, plakat z wyborów 1947 r., plakaty propagandowe: polski i bolszewicki, fotografia Adolfa Warskiego, fotografia aresztowania Ukraińców, fotografia z wydarzeń w Radomiu 1976 r.) składa się na warstwę ilustracyjną podręcznika dla szkół ponadgimnazjalnych (zakres podstawowy) wydawnictwa Nowa Era⁸⁶. W innym podręczniku tegoż wydawnictwa (zakres rozszerzony), poświęconym starożytności i średniowieczu, uwzględniono fotografie archiwaliów (dokument *Dictatus papae*, Złota Bulla Karola IV, Wielka Karta Swobód wraz z tekstem źródłowym, akt Unii w Krewie, akt unii w Horodle, akt inkorporacji Prus), lecz bez podpisów z jakiego archiwum pochodzą oryginały⁸⁷. W książce tej pojawia się także dokument nadania dóbr klasztorowi cysterskiemu w Trzebnicy z XIII w. z komentarzem: „nie zachowały się żadne dokumen-

⁸⁰ *Ibidem*, s. 141, 192.

⁸¹ S. Ciara, J. Sikorska-Kulesza, *W kalejdoskopie dziejów. Czasy nowożytne. Podręcznik do historii. Gimnazjum. Klasa 2*, Warszawa 2010, s. 55, 97, 162, 214.

⁸² T. Małkowski, J. Rzeźniowiecki, *Historia I*, s. 217.

⁸³ *Eidem*, *Historia II. Podręcznik do gimnazjum*, Gdańsk 2010, s. 60, 85, 199, 201, 242, 250.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 219.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 280.

⁸⁶ J. Kłaczek, S. Roszak, *op. cit.*, s. 72, 77, 88–89, 92, 99, 230, 231, 233–234, 238–239, 243–244, 263–264, 315.

⁸⁷ R. Kulesza, K. Kowalewski, *op. cit.*, s. 362, 391, 393, 504, 506, 519.

ty dotyczące prawa książęcego, powstałe w czasach jego kształtowania się (X–XI w.)⁸⁸. Kolejny podręcznik wydawnictwa Nowa Era dla dziejów nowożytnych zawiera kilka ilustracji archiwaliów (traktat z Tordesillas, pakta conventa, pieczęć, kopia tekstu Mazurka Dąbrowskiego), bez wskazania miejsca ich przechowywania⁸⁹. Zdjęcie aktu konfederacji warszawskiej opatrzone natomiast informacją, że „W 2003 r. dokument został wpisany na Listę Światową Programu UNESCO «Pamięć Świata»”⁹⁰. Z kolei w podręczniku dla okresu 1815–1939 zamieszczono reprodukcję aktu końcowego traktatu wersalskiego z wzmianką, że „w sierpniu 1815 r. został złożony w wiedeńskim archiwum”⁹¹. Uczeń nie dowie się gdzie przechowuje się archiwalia uwzględnione na ilustracjach w podręczniku wydawnictwa Stentor dla czasów średniowiecza. Są tam m.in. karta z *Domesday Book*, pieczęć cechu kaletników wrocławskich, piętnastowieczna pieczęć wrocławskiego cechu złotników, Bulla gnieźnieńska, pieczęć księcia Leszka Czarnego, pieczęć majestatyczna Przemysła II, pieczęć majestatyczna Kazimierza Wielkiego, Wielka Karta Swobód, pieczęć Rudolfa Habsburga, pieczęć Władysława Warneńczyka, dokument księcia rzyńskiego Olega z 1371 r. zawierający nadanie dla mnichów⁹². W podręczniku do dziejów nowożytnych znalazły się dokument z 1449 r. w którym Zbigniew Oleśnicki ustanowił sto dni odpustu, akt konfederacji warszawskiej oraz odpis pieczęci Zygmunta Augusta, a informację, że stanowią one część zasobu Archiwum Głównego Akt Dawnych uwzględniono w wykazie fotografii na końcu opracowania⁹³. Kilka fotografii z Narodowego Archiwum Cyfrowego zasiliło podręcznik do dziejów najnowszych⁹⁴. W skład podręcznika Wydawnictwa Szkolnego PWN (zakres podstawowy) wchodzi szereg fotografii z Narodowego Archiwum Cyfrowego (zdjęcia Józefa Piłsudskiego, Adolfa Hitlera, Wojciecha Korfanteo, Franciszka Kleeberga, Tadeusza Bora-Komorowskiego, Stanisława Mikołajczyka, Witolda Pileckiego, Jana Nowaka-Jeziorańskiego, Władysława Gomułki, a także zniszczonych Gorlic, portu w Gdyni, pogromu w Mińsku Mazowieckim, wiecu centrolewu w Krakowie, gmachu modernistycznego budynku ZUS w Gdyni, polskich samolotów w bitwie o Anglię, głodnych dzieci zebrzą-

⁸⁸ *Ibidem*, s. 347.

⁸⁹ P. Klint P. Galik, *Zrozumieć przeszłość. Dzieje nowożytne. Podręcznik do historii dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Część 1. Zakres rozszerzony*, Warszawa 2014, s. 28, 154, 326, 439.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 140.

⁹¹ P. Galik, *Zrozumieć przeszłość. Lata 1815–1939. Podręcznik dla liceum i technikum, cz. 3*, Warszawa 2014, s. 13.

⁹² P. Żmudzki, *op. cit.*, s. 171, 197, 215, 228, 229, 270, 289, 295, 299, 310.

⁹³ M. Kopczyński, *op. cit.*, s. 85, 104, 212.

⁹⁴ A. Brzozowski, G. Szczepański, *op. cit.*, *passim*.

cych w getcie warszawskim, krakowskiego tramwaju z napisem *nur für deutsche Fahrgäste*, szyldu Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Stalinogrodzie)⁹⁵. Z Archiwum Państwowego w Łodzi pochodzi natomiast plakat wyborczy Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej z 1922 r.⁹⁶

Archiwa sporadycznie pojawiają się w warstwie narracyjnej podręczników do nauczania historii. Stosunkowo najczęściej występują w publikacjach adresowanych do szkół podstawowych. Dziewięć na jedenaście przebadanych podręczników dla szkół podstawowych zawierało takie wiadomości. Treści na temat archiwów występują niemal wyłącznie w podręcznikach dla klas czwartych w rozdziałach poświęconych historii jako nauce i źródłom historycznym oraz zabytkom przeszłości. Archiwa przedstawiane są w nich jako instytucje gromadzące i przechowujące źródła historyczne. Rzadziej wymieniano funkcje udostępniania i opracowania materiałów archiwalnych. Uderza fakt, że wszystkie podręczniki eksponują przede wszystkim rolę muzeów, skansenów, wykopalisk archeologicznych i przekazów ustnych dla badań historycznych. Archiwa w podręcznikach dla szkół podstawowych, o ile się pojawiają, to raczej na drugim planie. Autorzy kilku podręczników zadbali o podanie informacji na temat nauk pomocniczych historii, zawsze pomijając archiwistykę. Archiwa nieobecne są natomiast w narracji dziewięciu przeanalizowanych podręczników dla szkół gimnazjalnych. W przypadku omawiania źródeł historycznych w podręcznikach dla klas pierwszych eksponowano rolę archeologii i zabytków muzealnych. Wymieniając nauki pomocnicze historii autorzy pomijali archiwistykę. Tylko jeden podręcznik dla szkół ponadgimnazjalnych zawierał treści poświęcone archiwom i akcentował ich rolę w badaniach historycznych.

Konkludując, szkolne podręczniki do nauczania historii są słabym źródłem wiedzy o archiwach. Niewiele na temat tych placówek dowiedzieć mogli się uczniowie szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych. Dziwi to wobec faktu, że zarówno autorami, jak i recenzentami podręczników są przecież historycy, którzy zapominają, że to przede wszystkim archiwa (rzadziej muzea) są podstawowym elementem ich warsztatu badawczego. Można postawić tezę, że archiwa, pomimo podejmowanych przez siebie działań, wciąż słabo są kojarzone z edukacją historyczną, w odróżnieniu od muzeów i bibliotek.

⁹⁵ D. Stola, *op. cit.*, s. 11, 14, 31, 37, 38, 41, 49, 54, 64, 65, 67, 83, 93, 116, 149, 150, 154-156, 161.

⁹⁶ *Ibidem*, s. 46.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

School books (Podręczniki szkolne)

- Antosik R., *Historia i społeczeństwo 4. Podręcznik dla szkoły podstawowej*, Gdynia 2011.
- Augustynek P., Sobota J., *Oto historia. Historia i społeczeństwo. Klasa 4. Podręcznik. Cz. 1*, Kielce 2012.
- Augustynek P., Sobota J., Toporek M., *Oto historia. Historia i społeczeństwo. Klasa 5*, Kielce 2013.
- Bentkowska-Sztonyk Z., Wach E., *Historia i społeczeństwo. Podręcznik dla klasy czwartej szkoły podstawowej*, Wrocław 1999.
- Brzozowski A., Szczepański G., *Poznać przeszłość, zrozumieć dziś. Dzieje najnowsze 1918–2006, cz. 3. Zakres rozszerzony*, Warszawa 2013.
- Centek J., *Poznać przeszłość. Wojna i wojskowość*, Warszawa 2015.
- Chachaj J., Drob J., *Historia: podręcznik dla gimnazjum. Klasa II*, Warszawa 2013.
- Ciara S., Sikorska-Kulesza J., *W kalejdoskopie dziejów. Czasy nowożytny. Podręcznik do historii. Gimnazjum. Klasa 2*, Warszawa 2010.
- Czaja R., Strzelecka M., Wroniszewski J., *Historia część pierwsza: starożytność, zakres rozszerzony*, Gdynia 2012.
- Dolecki R., Gutowski K., Smoleński J., *Po prostu historia. Szkoły ponadgimnazjalne, zakres podstawowy*, Warszawa 2012.
- Galik P., *Zrozumieć przeszłość. Lata 1815–1939. Podręcznik dla liceum i technikum, cz. 3*, Warszawa 2014.
- Kalwat W., Lis M., *Klucz do historii 4. Podręcznik do historii i społeczeństwa dla szkoły podstawowej*, Warszawa 2012.
- Klint P., Galik P., *Zrozumieć przeszłość. Dzieje nowożytny. Podręcznik do historii dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Część 1. Zakres rozszerzony*, Warszawa 2014.
- Kłaczek J., Roszak S., *Poznać przeszłość. Wiek XX. Podręcznik do historii dla szkół ponadgimnazjalnych. Zakres podstawowy*, Warszawa 2012.
- Kopczyński M., *Poznać przeszłość, zrozumieć dziś. Nowożytność. Część 2. Zakres rozszerzony*, Warszawa 2013.
- Kozłowska Z.T., Unger I., Zając S., *Historia poznajemy przeszłość. Szkoła ponadgimnazjalna. Zakres podstawowy*, Toruń 2012.
- Kucharczyk G., Milcarek P., Robak M., *Przez tysiąclecia i wieki. Cywilizacje starożytności i średniowiecza. Podręcznik kl. 1*, Warszawa 2002.
- Kulesza R., Ciara S., *W kalejdoskopie dziejów. Podręcznik do historii. Gimnazjum. Klasa 1*, Warszawa 2009.
- Kulesza R., Kowalewski K., *Zrozumieć przeszłość. Starożytność i średniowiecze. Podręcznik do historii dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Część 1. Zakres rozszerzony*, Warszawa 2013.
- Lolo R., Pieńkowska A., Towalski R., Kalwat W., *Historia wokół nas. Historia i społeczeństwo. Podręcznik dla klasy 4 szkoły podstawowej*, Warszawa 2012.
- Lolo R., Pieńkowska A., Towalski R., *Historia wokół nas. Podręcznik dla szkoły podstawowej. Klasa 5*, Warszawa 2013.
- Małkowski T., *Wehikuł czasu. Historia i społeczeństwo 4. Podręcznik dla klasy czwartej szkoły podstawowej*, Gdańsk 2012.
- Małkowski T., *Historia i społeczeństwo 5. Podręcznik dla klasy piątej szkoły podstawowej*, Gdańsk 2012.
- Małkowski T., *Historia i społeczeństwo 6. Podręcznik dla klasy szóstej szkoły podstawowej*, Gdańsk 2014.

- Małkowski T., Rześniowiecki J., *Historia I. Podręcznik dla klasy I gimnazjum*, Gdańsk 2009.
- Małkowski T., Rześniowiecki J., *Historia II. Podręcznik do gimnazjum*, Gdańsk 2010.
- Markowicz M., Pytlińska O., Wyroda A., *Historia i społeczeństwo. Europa i świat, Podręcznik do liceum i technikum*, Warszawa 2013.
- Markowicz M., Pytlińska O., Wyroda A., *Historia i społeczeństwo. Ojczysty Panteon i ojczyste spory*, Warszawa 2013.
- Markowicz M., Pytlińska O., Wyroda A., *Historia i społeczeństwo. Rządzący i rządzeni, Podręcznik do liceum i technikum*, Warszawa 2013.
- Markowicz M., Pytlińska O., Wyroda A., *Historia i społeczeństwo. Wojna i wojskowość. Podręcznik do liceum i technikum*, Warszawa 2013.
- Moryksiewicz L., Pacholska M., Zdziabek W., *Poznajemy przeszłość. Historia, gimnazjum 1. Starożytność i średniowiecze*, Toruń 2009.
- Olszewska B., Surdyk-Fertsch W., *My i historia. Historia i społeczeństwo. Podręcznik dla klasy 4 szkoły podstawowej*, Warszawa 2011.
- Pacholska M., Zdziabek W., *Ciekawi świata. Historia i społeczeństwo 4. Podręcznik dla szkoły podstawowej*, Gdynia 2012.
- Pienkowska-Koźmińska M., *Dawno temu, wczoraj, dziś. Historia. Gimnazjum. Klasa 1*, Warszawa 2009.
- Rozsak S., *Śladami przeszłości. Podręcznik do historii dla klasy drugiej gimnazjum*, Straszyn 2011.
- Surdyk-Fertsch W., Szeweluk-Wyrwa B., *My i historia. Historia i społeczeństwo dla IV klasy szkoły podstawowej*, Warszawa 2009.
- Stola D., *Historia wiek XX. Szkoły ponadgimnazjalne. Zakres podstawowy*, Warszawa 2012.
- Szymanowski G., *Dziedzictwo epok. Gospodarka*, Warszawa 2013.
- Śladami przeszłości. Podręcznik do historii dla klasy pierwszej gimnazjum*, red. S. Rozsak, Warszawa 2012.
- Ustrzycki J., *Historia I. Podręcznik dla gimnazjum*, Warszawa 2009.
- Ustrzycki J., *Historia II. Podręcznik do gimnazjum*, Gdynia 2010.
- Ustrzycki J., *Historia. Zakres podstawowy. Podręcznik dla szkół ponadgimnazjalnych*, Gdynia 2012.
- Trzcionkowski L., Wojciechowski L., *Historia. Starożytność i średniowiecze. Podręcznik dla klasy I gimnazjum*, Warszawa 2006.
- Trzebniak J., Trzebniak P., *Historia I. Podręcznik dla klasy pierwszej gimnazjum*, Wrocław 2000.
- Wojciechowski G., *Wczoraj i dziś 4. Podręcznik do historii i społeczeństwa dla klasy czwartej szkoły podstawowej*, Warszawa 2015.
- Wołosik A., *Opowiem Ci ciekawą historię. Podręcznik dla uczniów klasy 4 szkoły podstawowej*, Warszawa 2012.
- Wołosik A., *Opowiem Ci ciekawą historię. Podręcznik. Szkoła podstawowa. Klasa 5*, Warszawa 2013.
- Zajac D., *Teraz historia. Podręcznik dla szkoły ponadgimnazjalnej. Zakres podstawowy*, Toruń 2012.
- Żmudzki P., *Poznać przeszłość, zrozumieć dziś. Starożytność, średniowiecze cz. 1*, Warszawa 2013.

Studies (Opracowania)

- Arasimowicz R., *List do redakcji AKZ. „Wariacje archiwalne” na temat rozumienia publiczności archiwów*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2014, 5 (7).
- Boniecki J., *Archiwa w oczach społeczeństwa na przykładzie Radomia*, w: *50 lat Archiwum Państwowego w Radomiu. Materiały na sesję naukową z okazji 50-lecia Archiwum Państwowego w Radomiu*, red. B. Zwolanowska, Radom 1971.
- Choraży E., Konieczka-Śliwińska D., Rozsak S., *Edukacja historyczna w szkole. Teoria i praktyka*, Warszawa 2008.

- Edukacja muzealna w Polsce. Aspekty, konteksty, ujęcia, red. W. Wysok, A. Stępnik, Lublin 2013.
- Jasiński M., *Wizerunek archiwisty w oczach użytkownika – stereotypy. Mit czy rzeczywistość*, w: *Archiwa i ich użytkownicy. XV Konferencja Naukowa Sekcji Archiwów Szkół Wyższych, Instytucji Naukowych i Kulturalnych Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, Katowice, 21–23 czerwca 2007 r.*, red. A. Krzemińska, Warszawa 2007.
- Konieczka-Śliwińska D., *Współpraca szkoły wyższej z placówkami muzealnymi i archiwalnymi w kształceniu studentów specjalności nauczycielskiej*, w: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej. Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 4, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007.
- Konieczka-Śliwińska D., Roszak S., *Między szkołą, muzeum i archiwum. Dylematy współpracy i konkurencji w edukacji historycznej*, „Klio” 2013, 34.
- Kranz T., *Edukacja historyczna w miejscach pamięci. Zarys problematyki*, Lublin 2002.
- Mazur H., *Archiwa w oczach młodzieży licealnej (w świetle badań ankietowych)*, w: *Młodzież w perspektywie edukacyjnej, społecznej i kulturowej*, red. G. Pańko, M. Skotnicka-Palka, B. Techmańska, Wrocław 2017.
- Mazur H., *Działalność edukacyjna archiwów państwowych w zakresie współpracy ze szkołami*, Toruń 2019, praca doktorska napisana pod kier. dra hab. W. Chorążyczewskiego, mps w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Mazur H., *Z problematyki badań nad działalnością oświatową archiwów*, „Archeion” 2017, 118.
- Niedźwiedzka M., *Badanie wizerunku archiwów polskich – sonda uliczna*, w: *Public relations w archiwach*, red. M. Jabłońska, Poznań 2010.
- Rosa A., *Funkcja edukacyjna archiwów*, Warszawa 2012.
- Syta K., *Archiwista i archiwum w oczach użytkownika*, w: *Archiwistyka na uniwersytetach, archiwistyka w archiwach*, „Toruńskie Konfrontacje Archiwalne”, t. 1, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009.
- Wojdon J., *Czym jest public history?*, w: *Historia w przestrzeni publicznej*, red. J. Wojdon, Warszawa 2017.
- Wojdon J., *Internetowe zasoby archiwów w nauczaniu historii – marzenia i rzeczywistość*, „Archeion” 2004, 107.
- Wojdon J., *Public history, czyli historia w przestrzeni publicznej*, „Klio” 2015, 3.
- Zielecki A., *Archiwa*, w: *Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli*, red. J. Maternicki, Warszawa 2004.
- Zielecki A., *Wprowadzenie do dydaktyki historii*, Kraków 2007.

NOTA O AUTORZE

Hubert Mazur – dr nauk humanistycznych w dyscyplinie historia, adiunkt w Katedrze Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Zainteresowania naukowe: działalność edukacyjna archiwów, archiwoznawstwo, współczesna dziedzina archiwalna, historia księgozbiorów prywatnych w XVIII i XIX w.